

УДК 343.9

С.Ю. ЛУКАШЕВИЧ, канд. юрид. наук,
доц., Національний юридичний університету імені
Ярослава Мудрого

УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРОТИДІЇ ПОСТПЕНІТЕНЦІАРНОМУ РЕЦИДИВУ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: протидія, громадськість, постпенітенціарний рецидив, стигматизація, соціальна адаптація

Закріплення у ст.3 Конституції України принципових засад суспільного розвитку у напрямі трансформації публічної влади й громадськості у форматі правової, соціальної, демократичної держави започаткувало широкий спектр перетворень на всіх рівнях й напрямках соціодинаміки. Не є виключенням в цьому сенсі і система протидії злочинності, реформування якої, наразі, потребує перегляду базових концептів з урахуванням конституційних пріоритетів, осмислених не лише у доктринальній площині, а й втілених у конкретно-перетворювальній практиці. Серед іншого мова йде про вироблення такої моделі кримінально-превентивної діяльності, яка б відповідала вимогам формування громадянського суспільства та правової держави на паритетній основі, балансі взаємовпливу та системи гарантій ефективності соціальних практик відповідного гатунку. В даному контексті проблема активізації участі громадськості у протидії злочинності взагалі та постпенітенціарного рецидиву злочинів, зокрема, органічно вписується у загальний тренд реконструкції системи забезпечення суспільства від кримінальних загроз.

У вітчизняній юридичній літературі означеній проблематиці присвячена достатньо значна кількість наукових праць А.Х. Степанюка, І. Г. Богатирьова, Т. А. Денисової, М. В. Сисоева, І. М. Смирнової, В. М. Трубникова, В. Н. Усачова, В. О. Уткіна, С. В. Черкесова, І. С. Яковець та ін. Їх науковий доробок не

піддається сумніву, має теоретичну і практичну значимість, однак вимоги сьогодення та сучасний стан постпенітенціарного рецидиву потребують внесення коректив як відповідь на запити формування новітньої стратегії гнучкої, адаптивної, відкритої системи протидії злочинності, що й обумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження особливостей участі громадськості у протидії постпенітенціарному рецидиву, а також визначення параметрів її ефективності.

Наявні кримінологічні дослідження свідчать, що значна група рецидивістів після відбуття покарання у виді позбавлення волі вчиняє нові злочини у перші дні або місяці після звільнення з кримінально-виконавчих установ закритого типу. Можна з упевненістю стверджувати, що досить велика їх частка на момент закінчення строку відбуття покарання має сформований намір продовжити злочинну діяльність, що ґрунтується чи-то на стійкій антисуспільній спрямованості, чи-то на суттєвих вадах постпенітенціарного супроводження таких осіб, забезпечення їх соціальної адаптації. В цих умовах діяльність громадськості повинна бути спрямована на відвернення можливостей рецидивної злочинної діяльності шляхом усунення (мінімізації) факторів, що їх сприяють як на рівні видових детермінант, так й індивідуальних чинників, в тому числі й тих, що входять до криміногенної ситуації. Зрозуміло, що для переорієнтації установки з продовження злочинної поведінки на позитивні наміри необхідна система конкретних групових і індивідуальних заходів, які сприяли б вибору засудженим альтернативно-го, позитивного шляху свого життя [1].

Участь громадськості у протидії постпенітенціарному рецидиву являє собою рішучі дії щодо схилення осіб до добровільної відмови від продовження злочинної поведінки. В узагальненому вигляді постпенітенціарний вплив громадськості на осіб, звільнених з місць позбавлення волі, постає перманентною складовою виховного процесу, що охоплює систему заходів, спрямованих:

– на переконання засуджених в об'єктивній необхідності правомірної поведінки на волі та надання їм допомоги в побутовому і трудовому влаштуванні;

– на організацію дієвого контролю за їх поведінкою і застосування в разі потреби адміністративних заходів примусу чи реагування в межах кримінального провадження.

Кримінально-превентивна діяльність громадськості в цьому контексті складає розгалужену систему, основними функціональними елементами якої є:

– підготовка засуджених до звільнення;

– надання допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі у трудовому та побутовому влаштуванні;

– організація загального контролю за поведінкою осіб, звільнених з місць позбавлення волі;

– ініціювання застосування в разі потреби заходів примусу – встановлення адміністративного нагляду [2].

В цілому робота громадськості повинна бути спрямована на здійснення кола заходів, спрямованих на більш результативну організацію постпенітенціарної практики стримання процесів інтенсифікації рецидивної злочинності. З метою надання державної і громадської допомоги доцільно було би створювати благодійні фонди для осіб, звільнених з місць позбавлення волі; відкривати безкоштовні нічліжки для безпритульних; більш широко залучати до протидії постпенітенціарному рецидиву релігійні організації, соціальні групи, окремих громадян; налагодити в країні через засоби масової інформації за допомогою і підтримкою громадськості контрпропаганду злочинної діяльності.

Доцільним також є створення центрів соціальної адаптації за зразком європейських країн, на меті яких є впровадження програми з довгострокового (3, 6, 9 місяців) лікування наркозалежних осіб, відповідно до яких людина може скористатися амбулаторним лікуванням [3].

До заходів цього напрямку боротьби з постпенітенціарною рецидивною злочинністю на-

лежать також дорадча, консультативна участь громадськості у законотворчій роботі щодо вдосконалення кримінального, кримінально-процесуального, адміністративного, кримінально-виконавчого законодавства, підвищення рівня оперативно-розшукової роботи з виявлення і припинення злочинної діяльності злісних рецидивістів і професійних злочинців; надійної взаємодії і координації зусиль правоохоронних органів у виконанні програм протидії постпенітенціарній рецидивній злочинності, також потребує налагодження і вдосконалення міжнародне співробітництво у зазначеній проблемі [1].

Досягнення вищезазначених цілей можливо розпочати зі створення служби пробації, яка б стала осередком концентрації громадськості з широкими правовими та соціальними повноваженнями. Серед напрямів роботи слід виділити надання особам, звільненим з місць позбавлення волі, різного роду психологічної, наркологічної, педагогічної, юридичної та матеріальної допомоги, що допоможе повернути особу до повноцінного життя. Також необхідно розробити та на законодавчому рівні закріпити відповідний закон та положення про службу пробації [3].

Служба пробації із залученням громадськості у сучасних умовах набуває все більшої актуальності, визначається значним потенціалом попередження постпенітенціарного рецидиву злочинів, економічною доцільністю для суспільства та моральною цінністю, яка дозволяє досягти мети кримінальної політики найбільш гуманними засобами. Метою залучення громадськості до роботи служби пробації є виправлення осіб, звільнених з місць позбавлення волі, в підсумку зведення до мінімуму, постпенітенціарного рецидиву з їхнього боку [4].

Конкретизація телеологічної основи діяльності громадськості у службі пробації дає можливість виділити наступні її цілі:

– сприяти розвитку соціальної адекватності та впевненості у власних силах особи, звільненої з місць позбавлення волі;

– не дати особі, звільненій з місць позбавлення волі, опинитись у товаристві професій-

них злочинців, що неминуче приведе його до в'язниці;

- забезпечити офіційний канал надання порад та підтримки особі, звільненої з місць позбавлення волі.

До числа основних заходів громадського впливу, спрямованих на протидію постпенітенціарного рецидиву, можна віднести такі:

- проведення профілактичних бесід із особами, звільненими з місць позбавлення волі, їх родичами, а також особами, які можуть здійснювати вплив на засуджених і користуються повагою та авторитетом;

- вжиття заходів щодо запобігання з боку осіб, звільнених з місць позбавлення волі, порушення громадського порядку та скоєння нових злочинів;

- надання особам, звільненим з місць позбавлення волі різних видів соціальної, психолого-педагогічної, психотерапевтичної, медичної та правової допомоги;

- сприяння соціальній адаптації осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання.

Основними завданнями участі громадськості у протидії постпенітенціарному рецидиву треба визначити наступні:

- розвиток і зміцнення соціально корисних зв'язків особи після звільнення з місць позбавлення волі;

- підвищення і розвиток соціального статусу таких осіб;

- сприяння в забезпеченні прийнятних соціально-побутових умов особам, звільненим з місць позбавлення волі;

- допомога в їх соціальному розвитку, включаючи підвищення соціальної культури, розвиток соціальних потреб, зміну нормативно-ціннісної орієнтації, підвищення рівня соціального самоконтролю, блокування розвитку ефектів стигматизації;

- сприяння особам, звільненим з місць позбавлення волі, в отриманні допомоги фахівців, зокрема у сфері психології, психіатрії і т.д.;

- організація посиленого соціального захисту осіб звільнених з місць позбавлення волі

та мають особливі потреби (пенсіонери, інваліди);

- допомога особам, звільненим з місць позбавлення волі, у пошуках соціально прийнятною для них середовища, точки соціального інтересу (робота, сім'я, релігія, мистецтво і т.д.);

- допомога у вирішенні конфліктних ситуацій [5, 6].

Також слід особливу увагу звернути на участь громадськості у протидії постпенітенціарному рецидиву з такими складними категоріями осіб, звільненими з місць позбавлення волі, як психічно хворі, хронічні алкоголіки і наркомани, психопати та ін. Ступінь їх соціальної та педагогічної запущеності, характер судимостей, поведінка у місцях позбавлення волі і після звільнення, психічна і соматична обтяженість, оточуюче середовище роблять діяльність громадськості з протидії постпенітенціарного рецидиву злочинів майже безперспективною. У цьому разі вкрай важливим є функціонування в кожній області центрів соціальної адаптації і ресоціалізації, які включають соціально-психологічну і наркологічну служби, що деякою мірою сприятиме зменшенню гостроти проблеми постпенітенціарного періоду [7].

Окремо слід звернути увагу на ролі громадськості у протидії позапенітенціарному соціальному конструюванню такого явища як призонізація, що здійснюється самовідновлювальними механізмами стигматизації колишніх засуджених: створення незаконних перепон у прийнятті вказаної категорії осіб на роботу, неформальні обмеження спілкування у побуті тощо.

У найбільш узагальненому вигляді об'єкт соціального конструювання може бути визначений як сукупність «соціальних фактів» і їх моделей соціального світу, представлених людьми в наукових термінах і термінах повсякденного досвіду і здорового глузду [8]. Передумовою становлення та відтворення соціального конструкту типу «раніше засуджений» (у побуті – «зек», «сиділець» тощо) є відчуження певної частини населення, яка біографічно пов'язана з відбуванням пока-

рання у виді позбавлення волі. Таке відмежування навіть не кримінальної, а саме пенітенціарно стигматизованої складової суспільства від його частини, яка не має відповідного ярлику пояснюється в цілому негативним відношенням до установ виконання покарань не як до особливого роду соціальних клінік, а як до репресивної інституції, яка закріплює сформовані негативні особистісні риси, загартовує криміногенні якості, знання й навички злочинної діяльності. Тому й відчувається небезпека від джерела вказаних соціально загрозливих тенденцій [9, с.139].

Цей процес за своїм механізмом має спільні ознаки з маргіналізацією, зі зростанням питомої ваги «соціальної периферії» – громадян, від яких намагаються дистанціюватися роботодавці, які входять до контингенту первинного оперативного та профілактичного «відпрацювання» працівниками правоохоронних органів за фактами нерозкритих та ще не вчинених злочинів тощо [9, с.140]. Як зазначає з цього приводу Я.І. Гілінський, у суспільстві накопичений величезний агресивний потенціал. Він йде з сім'ї, з армії, з пенітенціарних установ. Цей потенціал має зростаючий характер і ґрунтується на соціальній нерівності, на колосальній кількості людей, виключених з суспільства, людей, яким в житті нічого «не світить». Недостатньо активна робота – як медико-соціальна відносно цих людей, так і просвітницька в масштабах усього суспільства – призводить до феномену їх стигматизації і ставить, таким чином, на одну дошку з тими ж ув'язненими і іншими групами з низьким громадським статусом [10]. Погоджуючись із Я.І. Гілінським, зауважимо, що вказана робота в принципі не може бути організовано миттєво, за певним розпорядницьким актом й запрацювати як злагоджений механізм. Це – справа тривалого становлення ліберального ставлення суспільства до пенітенціарної системи в цілому (як до соціальної клініки, а не соціального «лепрозорію»), що має формуватися на рівні як первинної, так і подальшої соціалізації особистості. Іншими словами – окрім суто організаційно-управлінського на-

прямую реформування ДПтС України він має супроводжуватись якісними перетвореннями у системі освіти, конструюванням механізмів реінтеграції колишніх засуджених до соціального середовища не на пільгових засадах, які апріорі засновані на тій чи іншій стигмі, а на паритетних основах. Забезпечення останніх – питання зміни світоглядної основи реакції суспільства на злочинність. Тому й реалізації означеного напрямку протидії постпенітенціарному рецидиву злочинів за участю громадськості – справа перспективна, пов'язана із системними зрушеннями в культурно-психологічних основах соціодинаміки.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що громадськість відіграє особливо важливу роль у протидії постпенітенціарному рецидиву, що зумовлено самою природою злочинності, як різновиду перманентних соціальних практик. Їх стримання, нейтралізації найглибших, фундаментальних детермінант – справа перш за все самого суспільства, його громадського активу. Втім, слід визнати, що Україна перебуває лише на початковому етапі формування останнього. Проте, переконані, – цей шлях невідворотний й пріоритетний у розбудові всієї системи антикримінальної діяльності. У зв'язку з цим, однією з основних її стратегій має стати зближення держави та громадськості, інституційне взаємопроникнення, створення широкої платформи спільних не репресивних методик нейтралізації потенціалу криміналізації суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попередження рецидивної злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr-pravo.at.ua/index/0-888>.
2. Семаков Г. С. Постпенітенціарний вплив та соціальна адаптація осіб, звільнених з місць позбавлення волі / Семаков Г. С., Гель А. П. // Кримінально-виконавче право України : курс лекцій. – К. : МАУП, 2000. – 196 с.
3. Богатирьова О. І. Участь громадськості у процесі виправлення та ресоціалізації засу-

джених, підоблікових кримінально-виконавчій інспекції / О. І. Богатирьова // Правничий часопис Донецьк. ун-ту. – 2013. – № 2. – С. 129–135.

4. Служба пробачії: нове – добре забуде старе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sud.ua/newspaper/2013/05/20/49817-slyzhba-probatsii-novoe--khorosho-zabitoe-staroe>.

5. Основи пенітенціарної психології / [Крейдун Н. П., Лактіонов О. М., Сорока А. В., Скоков С. І.]. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 140 с.

6. Фирсов М. В. Социальная работа в пенитенциарной системе // Теория социальной работы / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М. : ВЛАДОС, 2000. – С. 201–217.

7. Рецидивна злочинність та її запобігання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaochka.net/catalog_p_11_p_23.html.

8. Коробейникова А. П. Семья как социальный конструкт / А. П. Коробейникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.teleclinica.ru/184297>.

9. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Д. І. Перепелиця ; Харківськ. нац. ун-т внутр. справ, 2014. – 214 с.

10. Российской тюрьме угрожает 11 сентября? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prison.org/nravy/ponyat/doc011.shtml>.

Лукашевич С. Ю. Участь громадськості у протидії постпенітенціарному рецидиву злочинів / С. Ю. Лукашевич // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 333–337 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_58.pdf

Проаналізовано існуючу систему участі громадськості у протидії постпенітенціарному рецидиву. Визначено шляхи підвищення її ефективності. Наголошено на ролі громадськості у протидії позапенітенціарному соціальному конструюванню призонізації, що здійснюється шляхом стигматизації колишніх засуджених.

Лукашевич С.Ю. Участие общественности в противодействии постпенитенциарному рецидиву преступлений

Проанализирована существующая система участия общественности в противодействии постпенитенциарному рецидиву. Определены пути повышения ее эффективности. Отмечена роль общественности в противодействии социальному конструированию призонизации, которая осуществляется путем стигматизации бывших осужденных.

Lukashevich S.Yu. Participating of Public in Counteraction to the Postpenitentiary Relapse of Crimes

The existent system of participation of public is analyzed in counteraction to the postpenitentiary relapse. The ways of increase of her efficiency are certain. The role of public is marked in counteraction to the social constructing of prisoning that comes true by stigmating of former convict.